

виражений дієсловом у формі другої особи множини наказового способу, що зумовлює некатегоричний характер волевиявлення лікаря. Згаданий тип односкладних речень часто вживаний і на етапі опитування, але тут їх використовують переважно для вираження прохання. На етапі об'єктивного обстеження спонукання може виражатися як за допомогою головного члена означено-особового речення у формі другої особи множини майбутнього часу, ужитій зі значенням другої особи множини наказового способу, так і шляхом уживання двоскладних питально-спонукальних речень з модальним дієсловом *могти* у сполученні з частками *не* та *чи* на початку речення. Спонукальна семантика на етапі рекомендацій має найбільший потенціал, що знаходить своє вираження у реченнях різної будови з різними типами синтаксичного зв'язку.

Уважаємо, що подальше дослідження спонукальних конструкцій у медичному дискурсі доцільно здійснювати із залученням понять прагмалінгвістики. Це розширить можливості з'ясування семантичних та граматичних ознак аналізованого мовного явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: Підручник. – К.: Наукова думка, 1993. – 336 с.
2. Бейлисом Л.С. Медицинский дискурс // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. – Волгоград, 2000. – С. 103 – 107.
3. Гомос О.М. Синонімія і варіативність речень // «Наукові записки» Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. – Вінниця, 1998. – №1. – С. 94 – 97.
4. Золотова Г.А. Синтаксическая синонимия и культура речи // Актуальные проблемы культуры речи. – М.:Наука, 1970. – С. 178 – 217.
5. Кононенко В.И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков. – К.: Наукова думка, 1976. – 209 с.
6. Мишланова С.Л. Метафорическое пространство в медицинских текстах// Словесность и современность : Материалы научной конференции. – Пермь, 2000. – С. 260 – 266.
7. Мясоедова С.В. Категорія спонукання і її вираження у непрямих висловленнях сучасної української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Х., 2002. – 24 с.
8. Словник української мови: В 11 т.– К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т.1Х. – 1978. – С.571 – 572.
9. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник // І.І.Слинько, Н.В.Гуйванюк, М.Ф.Кобилянська. – К. Вища школа, 1994. – 670 с.
10. Швидка Н.В. Змістова характеристика імперативних речень і мовленнєвих ситуацій їх уживання : Збірник статей за матеріалами наукової конференції «Актуальні проблеми металінгвістики» – Черкаси, 2003. – С.69 – 74.
11. Юкало В.Я. Мовні стереотипи в комунікаціях лікаря: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – К., 2003. – 24 с.

It is considered variation of grammatical expression of semantics of motive in medical diskursi on the different stages of intercourse of doctor with a patient.

Key words: diskurs, komunikanti, imperative, functionally correlative, incentive, invariant

Н.М. Мединська

КАТЕГОРІЯ ОЗНАКОВОСТІ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ ОЗНАКОВИМИ СЛОВАМИ

Стаття присвячена проблемі визначення логіко-філософського та лінгвістичного аспектів категорії ознаки. Автор з'ясує, що категорія ознаки знаходить вияв у семантичній структурі трьох класів ознакових слів: прикметника, дієслова, прислівника.

Ключові слова: ознака, ознакові слова, предикат, дієслово, прикметник, прислівник.

Уточнення лінгвістичного статусу понять „ознака”, „ознаковість” зумовлена, з одного боку, суперечливим трактуванням і використанням (уживанням) цих термінів, а з іншого - потребою подальшого поглибленого вивчення категорійної семантики мови на граматичному рівні.

Проблема взаємодії лексики і граматики – одна з найбільш плідних у лінгвістичній традиції, яка пов'язана з ім'ям В.В.Виноградова. Сучасні наукові розвідки дозволяють побачити стрижневу роль цієї взаємодії в системі мови. Взаємозв'язок лексики, морфології та синтаксису фокусується у

самій природі частин мови, у їхніх граматичних категоріях, що відображають категорії людського мислення: предметності, субстанції, дії (процесу), якості (ознаки), кількості та ін. Цю проблему досліджували в російській лінгвістиці О.М.Пешковський, О.О. Шахматов, Г.А., В.В. Виноградов, Золотова, М.Я. Блох; в українському мовознавстві І.Р.Вихованець, К.Г. Городенська, М.Я. Плющ, А.П. Грищенко, Н.Л. Іваницька, А.П. Загнітко. Актуальність наукової розвідки полягає в тому, що дослідження особливостей реалізації категорії ознаки в ознакових словах є одним із важливих завдань сучасної лінгвістики.

У статті поставлено за мету з'ясувати логіко-філософський і лінгвістичний аспекти категорії „ознаки” та репрезентації її семантики в класах ознакових слів.

У філософії поняття **ознаки** розглядають як „особливість предмета або явища, яка визначає подібність свого носія до інших об'єктів пізнання або відмінність від них; те саме, що і *властивість*” [13, 445]. Виділяють характерні і нехарактерні та постійні і змінні ознаки, що є результатом їх абстрагування від конкретних предметів. На думку середньовічних концептуалістів та сучасних учених, „ознаки невіддільні від свого носія і не мають самостійного існування; вони можуть розглядатися окремо лише завдяки здатності людського мислення до абстрагування” [13, 446].

Поняття **ознака** у логіці в нетермінологічному вжитку – те саме, що й у філософії. У термінологічному значенні більш поширений термін „властивість” щодо одномісних предикатів [5, 474].

Ще в античні часи Аристотель, виділивши десять категорій, пов'язував категорію ознаки (якості) із категорією **сутності**, зазначивши: „Якщо я називаю те, завдяки чому предмети називаються такими саме” [1, 72], а „такими саме і такими речі називають похідними від них іменами, утвореними від них якось інакше. Переважно і навіть майже в усіх такими саме їх називають похідними іменами, так від *бледности* – *бледными*, від уміння читати й писати – *умеющим читать и писать*, від *справедливости* – *справедливым*” [1, 76].

З часів Аристотеля категоризацію сутностей розглядають як властивість свідомості людини об'єднувати предмети і явища у певні класи та підводити їх на основі операцій порівняння, ототожнення і протиставлення під певні категорії.

Категорії учені потрактовують як логічні конструкти найбільш загальні фундаментальні поняття, що відображають сутнісні, закономірні зв'язки й відношення об'єктів пізнання [8, 202 -203] або як абстрактні символи, позбавлені матеріального втілення, але співвіднесені з категоріями реального чи можливого світу (Дж. Локк), чи логічні категорії, протиставлені прототипним або природним (Л. Вітгенштейн, Є.Рош).

Поняття ознаковості у семантиці осмислюють на його протиставленості поняттю предметності на двох рівнях: ономазіологічному та синтаксичному. Ономазіологічний підхід пов'язаний з теорією номінації. Категорії предметності та ознаковості у лінгвістиці кваліфікують як узагальнені лексичні (категоріально-семантичні) значення слів, що зумовлюють морфологізовану спеціалізацію синтаксичних функцій слів різних частин мови у складі речення, в організації якого предикативна ознака, ознаковий компонент є носієм комунікативного значення - предикації.

Сутність - це закон розвитку, який визначає реальний предмет як окремо самостійне явище.

За визначенням Аристотеля, усі решта із десяти категорій характеризують сутність як її акциденції, тому про них можна говорити як про загальні типи предикатів у судженнях, „схеми категоріальних висловлень.” Тобто категорії - це загалом усе те, що може бути сказано про предмет (явище), оскільки він є і розглядається як сутність. Система категорій в цілому, за його словами, дає нам знання про те, що **сутність** визначається просторово-часовим спектром, визначає якісну цінність у світі кількісного та вимірюваного, перебуває серед багатьох сутностей, взаємодіє з ними в своїх **якостях** (властивостях, ознаках) [1, 78].

Витлумачення категорій як предикатів, які розкривають сутність існування кожного явища, створює певну пропедевтику до теорії судження. У судженні справжнім суб'єктом є те, про що мовиться, предикатом слугує те, що про нього мовиться.

Дотримуючись античної традиції, О.Потебня висуває антитезу імені та дієслова. За О.Потебнею, „у напрямку до нашого часу збільшується протилежність імені та дієслова” [11, 534]. Дієслова завжди, а імена майже завжди відтворюють подвійність свого морфологічного складу, тобто мають афікси. [11, 81]. Дієслово – головне знаряддя мовленнєвого синтезу: „Дієслово будує речення” [11, 52]. Дієслово-присудок „зображує ознаку під час його виникнення від діючої особи” [11, 84]. Як найбільш синтетична категорія, дієслово має власні категорії особи, часу, способу, виду, числа (а в минулому часі - і роду). Форми дієслівної особи служать знаками зв'язку присудка з підметом [11, 85].

У концепції В.фон Гумбольдта особливе місце зайняла теорія речення. „Душею” речення В.фон Гумбольдт, за традицією, назвав дієслово, якому „акт синтетичного висловлення властивий як граматична функція”. „Між дієсловом та іншими словами, які потрапляють до простого речення, - пише В.фон Гумбольдт,- різка відмінність, яка не дозволяє ставити його на одну дошку з ними. Всі інші слова речення являють собою, так би мовити, мертвий, ще тільки підвладний по'єднанню матеріал, - одне дієслово є не тільки живим, але животворним потенціалом” [3, 266]. У системі О.Потебні також наголошено на пріоритеті речення над словом, а дієслово визначено вісью граматичного мислення. Наголошено також на ідеї органічного зв'язку між „частинами мови” та „членами речення”. Від Л.Штейнтала О.Потебня сприймає вчення про предикативність як про первинну організаційну форму самостійного слова.

Розмірковуючи над спільними і відмінними властивостями іменника і дієслова та прикметника, О.Потебня стверджував похідність, вторинність, ад'єктива, який виник як комплексна номінація чуттєвого образу, що поєднує значення і предметності, та ознаки.

О.Потебня писав: „Прикметник називають іменем властивості, витлумачуючи властивість як безвідносну якість (*белый*), так і відносну, тобто таку, яка не уявляється в предметі, якщо при цьому не уявляють інший предмет (*отцов, отцовский*)” [11, 93].

Характеризуючи відмінність прикметника від іменника і дієслова, вчений зазначав, що „прикметник є ознака, наявна в чомусь, що без допомоги іншого слова залишається з боку змісту невизначеною” [11, 94], тоді як іменник первісно є ознакою, наявною, уже готового в чомусь, визначеному для думки і без допомоги іншого слова: „белок есть белая часть яйца, белая покрытая снегом гора, белъ есть белая пряжа, белые колосья без зерен, белая мелкая рыба, белый порошок . Дієслово „передає ознаку в час її виникнення від діючої особи” [11, 97].

Категорійне значення ознаки предмета асоціюється з його первинною синтаксичною функцією атрибута, визначає синтаксичний зв'язок його – узгодження з іменником у роді, числі і відмінку, як в іменниковому словосполученні, так і в ролі означення у формально-синтаксичній структурі речення.

З'ясовуючи категорію „якості”, Аристотель писав: „Якість я витлумачую, як те, що через щось те чи інше названо якісно визначеним” [1, 72]. Завдяки якості розкривається зміст об'єктів і вони отримують специфічні найменування. За його словами, вже в самій внутрішній формі вихідного імені були потенційно закладені ті організаційні витоки, що згодом спричинило появу «зовнішньої форми», різного способу репрезентації внутрішнього змісту. Як впливає з учення О.Потебні, можливості «центробіжної» інтенції полягають у дуалістичній природі первинного номінатива, що передає не лише категорійне значення субстанції, а й супровідні семантичні нашарування - те власне означальне, що є одним із компонентів «картини світу» в усьому розмаїтті її проявів і характеристик. «Потебня, - писав В.Виноградов, - намагався встановити загальні принципи семантичного переходу від предметного тлумачення світу до сприйняття його якісних визначень, відтінків і розрізень» [3, 65].

Найбільш семантично зближені з прикметниками абстрактні іменники, а тому саме на їхньому зіставленні виявляють себе відмінності між ними: в абстрактних іменниках ознака не пов'язана з певною субстанцією і усвідомлюється як самостійна, а прикметникова ознака є «в чомусь іншому». Проте таке пояснення не лише не применшує семантичної ваги атрибута-прикметника, а навпаки, засвідчує його більш високий рівень означальності, оскільки він водночас -експліцитно чи імпліцитно - вказує на носія цієї ознаки і «в цьому розумінні позначає його» [1, 104]. Це положення знаходить підтвердження в наведених О.Потебнею прикладах, адже в онтологічному плані будь-який атрибут-прикметник містить такі значеннєві елементи, які мають семантичну спільність із предметними назвами, що, зрештою, й визначають можливості його сполучуваності. Навіть у разі переносно-метафоричного вживання атрибут-прикметник передбачає загальну основу сполучуваності. Так, у комплексі *синій птах* «щастя», назва кольору поєднується з назвою субстантива, що позначає «колір оперення»; пор. *Білий птах із чорною ознакою*.

Попри те, що вчений висловлює думку, яка, як на перший погляд, заперечує ідею опосередкованої визначеності прикметником того чи іншого кола субстантивів, реально йдеться про визначення атрибутом-прикметником лише одного з можливого ряду іменників-предметів, а не про сам ряд, який, хоч і витлумачується узагальнено, але імпліцитно передбачуваний відповідно до закономірностей лексико-граматичної сполучуваності.

Оскільки атрибут-прикметник здебільшого передує іменникові - у позиції суб'єкта чи об'єкта, його прогностична функція посилюється: він виконує функцію конкретизації щодо іменника-предмета, але й іменник є певною мірою актуалізатором, засобом диференціації, уточнення значення

прикметника. Вплив атрибута виявляє себе не в утворенні суми значень прикметника й іменника, а в організації нового змісту, що структурується поєднанням компонентів. Звичайно, семантичне навантаження атрибута-прикметника має широкий діапазон дії. Проте коливання значеннєвого потенціалу виявляє й іменник, унаслідок чого стає можливим опущення одного з компонентів ад'єктивно-номінативного комплексу без суттєвої зміни змісту речення (прикметник при цьому субстантивується); Пор.: *Хворі люди* не мають апетиту; *Хворі* не мають апетиту. *Якась старенька бабуся* підійшла до воріт; *Якась бабуся* підійшла до воріт; *Якась старенька* підійшла до воріт.

У концепції О.Потебні іменник і прикметник, що тісно пов'язані між собою, зближуються з дієсловом, яке передає динамічну ознаку [11, 92]. Взаємозв'язок лексико-граматичної семантики атрибута-прикметника і предикатива-дієслова О.Потебня демонструє, зокрема, на прикладі *зелена трава* і *трава зеленеє* [11, 93]. Прикметникова ознака, що сприймається як властивість або якість, - «сила в спокійному стані»; статична, на відміну від дієслова, що виражає ознаку динамічну. Покликаючись на В. Гумбольдта, який визначав, що „ознака представлена енергетичним виявом сили, яка безпосередньо виникає від діяча», [7, с.91], О.Потебня зазначає, що ім'я ознаки у прикметнику і назва дії в дієслові не мають відповідної субстанції, не піддаються зображенню самі по собі [11, 60]. Ці лінгвістичні погляди О.Потебні перегукуються з сучасними поглядами вчених на денотативні і сигніфікативні аспекти лексичного значення слів, екстенціонал та інтенціонал, предметні (ідентифікаційні) і ознакові (предикатні) класи слів. „Основними категоріальними ознаками лексичних значень є категорії предметності та ознаковості, - пише С.Д. Кацнельсон. - Доповнюючи одне одного, вони створюють основу поділу всіх повнозначних слів на предметні та ознакові” [6, 95]. Відповідно до цього всі можливі відношення входять до мінімальної логічної синтагми, яка складається з ознакового та предметного компонентів. Іменникам (предметного, денотативного змісту) протиставляються предикатні слова - сигніфікати, що виражають лише поняттєвий зміст: дієслова, прикметники, частина іменників (абстрактні назви подій тощо). Денотативні і сигніфікативні слова розрізняються не тільки за своїми лексико-семантичними показниками, а й за функціональними можливостями: денотативні одиниці тяжіють у реченні до позиції суб'єкта (підмета), сигніфікативні — до позиції предиката (присудка). Основним носієм предикативності, як твердив О. Потебня, виступає дієслово, саме воно «створює речення» [11, 63].

Обов'язковим для номінативних знаків є називання ними предметів, явищ, станів та їх ознак, узагальнених у логічних категоріях „предмет” та „ознака”, тому типова модель смислових їхніх відношень „ознака+предмет”.

Отже, ономасіологічні категорії предметності та ознаковості покладено в основу поділу всіх частин мови на предметні (іменник) та ознакові (дієслово, прикметник, прислівник).

Однак предметні та ознакові слова розрізняють і в межах класу іменників. Так, ознакове значення дієслів і прикметників зберігається у похідних від них іменниках (*біг, білизна*) як їхній комунікативний зміст.

О.Потебня, розглядаючи частини мови як історико-динамічні категорії, що в своєму розвитку пройшли ряд етапів, виходить із того, що «кожне первісне слово являло собою лише можливість пізнішого розвитку... значень і граматичних категорій», а тому «...як зерно рослини не є ні лист, ні цвіт, ні плід, ні усе це разом узятє, так і слово спочатку позбавлене ще всяких формальних визначень не є ні іменник, ні прикметник, ні дієслово» [11, 10]. На початку формування людського мислення слово «може лише вказувати на чуттєвий образ, у якому немає ні дії, ні ознаки, ні предмета, взятих окремо, але все це в нерозривній єдності. Не можна, наприклад, бачити *рух, спокій, білизну* самих по собі, оскільки вони уявляються лише в предметах, у птахові, який летить чи сидить, у білому камені та ін. ; так само не можна бачити і предмет без відомих ознак» [11, 104]. Первісне слово вказувало лише на одну ознаку, і за способом вияву цієї ознаки воно нагадувало дієприкметник. За своєю внутрішньою природою дієприкметникове першостворене слово характеризувалося синкретизмом (злиттям) дієслівних та іменних граматичних категорій: відмінка, числа, роду, часу, стану. «Утворення дієслова, імені та ін. є вже таким розподілом і видозміною чуттєвого образу, який передбачає інші, значно простіші явища, що відбуваються після утворення слова. ...існування прикметника і дієслова можливе лише після того, коли свідомість відокремить від більш-менш випадкових атрибутів те незмінне зерно речі, сутність, субстанцію, те щось, яке людина думає побачити за сукупністю ознак і яке не дається цією сукупністю» [11, 105]. На думку О. Потебні, «в історії мов, що розрізняють назву речі й ознаки (а не всі це роблять), прикметник як виділений із сукупності ознак, як абстрактніший від іменника, пізніший від іменника й утворився з нього», причому «шлях від іменника до прикметника є атрибутивне вживання іменника» [11, 62].

Поняття ознаки в граматиці досить широке. Різні типи ознак можуть виражатися такими частинами мови, як прикметник, дієслово, прислівник, і навіть деякими іменниками. Прикметник є тією частиною мови, в якій означальна властивість виявляється найяскравіше. Як непроцесуальна вона послідовно відображена і в особливостях його семантики, і в морфологічній формі, і в синтаксичній ролі [10, 147].

Прикметники виражають поняття, в основі яких лежать ознаки предметів: *жовте листя*. Ця риса прикметників чітко відмежовує їх від іменників, що передають якість (і часто мають спільний з прикметником корінь), але виражають її не як властивість того або іншого предмета, а як самостійну, зовсім абстраговану від будь-яких предметів категорію: *блакить, синь, доброта, бадьорість, хоробрість, сміливість*.

Через те що семантику прикметників формують не поняття про предмети, реалії світу (як, наприклад, семантику іменників), а лише поняття про якості предметів, вони пов'язуються обов'язково з іменниками, причому в залежній від іменників граматичній формі: *червона троянда, драматичний театр, сонячне сяйво*.

Прикметник, ужитий при іменнику, звужує і конкретизує зміст вираженого іменником поняття: *берег — лівий берег, крутий берег; дуб — розкішний дуб, могутній дуб*. Під цю загальну закономірність не підводяться лише ті випадки, коли прикметник з іменником утворюють стійке, лексикалізоване словосполучення. Семантика частин такого словосполучення більшою або меншою мірою стирається, прикметник з іменником виражають у цих випадках не два, а одне поняття: *Кривий Ріг, чорне золото, морський флот*.

Один прикметник може вільно сполучатися з різними іменниками, що виражають подібні за якоюсь ознакою предмети, напр.: *жовте листя, жовтий светр, жовтий тюльпан, жовтий пісок; високий дім, висока тополя, високий чин, висока точність*.

Ця особливість прикметників пояснюється тим, що вони є назвами не окремих, не конкретно віднесених, а узагальнених ознак і за значенням абстрактніші, ніж іменники, що є назвами конкретних предметів.

Узагальненість значення прикметників дозволяє їм сполучатися з іменниками різної семантики і в такий спосіб одним і тим же звуковим і морфологічним складом передавати не тільки безпосередні, об'єктивні ознаки предметів, а й вільно характеризувати предмет через метафорично осмислену, перенесену ознаку, з певними конотаціями.

Поєднуючись з іменником, прикметник, не тільки конкретизує значення іменника в атрибутивному словосполученні (як означення в складі речення), а й конкретизує значення самого прикметника.

Поняття ознаки (якості, властивості), що лежить в основі семантики прикметників, створюється передусім через усвідомлення відношень між двома предметами — предметом означуваним і предметом, що має якусь спільну з ним рису або якоюсь властивістю пов'язаний з ним: «дорога» і «знаки» — *дорожні знаки*, «військо» і «марш» — *військовий марш*, «посуд» і «кришталь» — *кришталевий посуд*. Іменник, що називає предмет, за яким можна схарактеризувати предмет, і стає фонетико-морфологічною і семантичною базою прикметника.

Характеризуючи предмет за його відношенням до іншого предмета, відносні прикметники відображають у мові багатоманітні діалектичні зв'язки предметів та їх властивостей.

Поняття ознаки, морфологічно відображуваної у формі прикметників, розвинулись і продовжують розвиватись насамперед на основі відношень, зближених за якоюсь властивістю чи рисою предметів.

У сучасній мові існує також безприкметниковий, суто «предметний» спосіб виражати ознаку — за допомогою родового відмінка іменника, що є назвою зближуваного поняття, напр.: *студентський квиток — квиток студента, сонячний промінь — промінь сонця*. У цьому ж ряді явищ слід розглядати і присубстантивні відмінки з прийменниками: *кришталевий посуд — посуд із кристалу, жіночий журнал — журнал для жінок*. Хоч між частинами таких словосполучень можна вбачати й об'єктні відношення, які можуть кваліфікуватися як присубстантивні додатки. Функціонально такі прийменникові конструкції відображають у мові ту ж тенденцію, що й безприйменникові: у більшості випадків вони є синтаксичними синонімами прикметників.

Помітний розвиток категорії ознаки (особливо ознаки, що ґрунтується на предметних зближеннях) у сучасній українській мові спричинився до активізації у певних сферах мовної практики неморфологізованих засобів вираження ознаки, зокрема за допомогою іменників у родовому відмінку. Це спостерігається, наприклад, у творенні деяких складених назв, зокрема термінологізованих (*палац спорту*), а також у випадках складених словосполучень предмета за

допомогою родового відмінка іменника, вжитого разом із пояснювальним словом: *тканина білого кольору, хлопчик років п'яти*. Прикметникову функцію можуть виконувати також атрибутивні іменники в родовому, орудному та інших відмінках із прийменниками: *юнак з університету, дівчина з книгою*. Морфологізовані (прикметникові) засоби передачі багатьох таких ознак у мові виражають власне синтаксичні відношення.

Формування в мові спеціальної лексико-морфологічної категорії для вираження понять ознаки, створення семантичне виразних і водночас стислих назв різноманітних ознак предметів, причому ознак часом складних, пов'язаних з несподіваними предметними зближеннями, засвідчує високий рівень розвитку системи номінативних засобів мови, у складі яких є численні основні і паралельні (синонімічні, неморфологізовані) варіанти.

Ознака предмета, морфологічно оформлена як прикметник, може виражатися не тільки через відношення до іншого предмета (хоч це випадок найтиповіший). Вона виражається і через відношення до дії, напр.: «машина» і «прати» — *пральна машина*.

Ознака, що визначається через відношення предмета до дії, також може передаватися іменником у непрямому відмінку. Але у такому разі вона виражається за допомогою віддієслівного іменника як (опредметнена) назва дії: *приймальний пункт — пункт приймання, розпізнавальний знак — знак розпізнавання*.

Можливості паралельно виражати ознаку предмета за допомогою прикметника і за допомогою непрямих відмінків іменника набагато менші, ніж тоді, коли ознаку визначають через відношення до предметів. Семантичні паралелі також можливі, тоді, коли атрибутивне словосполучення (віддієслівний прикметник плюс іменник) являє собою термінологічну або близьку до неї назву.

В основі семантики багатьох прикметників сучасної української мови лежить поняття ознаки, яку визначають або з відношень до предмета (зокрема й відношень порядкових), або з відношень до дії, або (рідше) з відношень до обставини. Багато прикметників, утворених від іменників і дієслів, містить у своїй семантиці елементи значень, що їх виражали основи відповідних слів. В.Виноградов зауважує, що якість, яку виражають прикметники, репрезентується «у формах *відношень* між особами, предметами, абстрактними поняттями. Вона визначається через відношення до предмета або дії» [2, 183].

У сучасній українській мові є група прикметників, які виражають ознаки предметів не через відношення до інших предметів, дій чи обставин, а безпосередньо, своєю основою. Вони сприймаються як непохідні і морфологічно не співвідносяться з іншими частинами мови, хоч можуть служити базою для утворення іменників, дієслів, прислівників.

Дієслово — частина мови, що служить для вираження динамічної ознаки (дії, стану) у процесі її тривання, розгортання або становлення. Як виразник ознаки, дієслово щодо своєї семантики стоїть в одному ряду з прикметником та прислівником. Окремі дослідники кваліфікують динамічну ознаку як «процесуальність» [4, 296]. Як виразник ознаки, дієслово разом з прикметником і прислівником протиставляється іменнику — назві предметності (хоч у певній синтаксичній ситуації іменник також може виражати ознаку, пор. *ніжка стільця, учень-відмінник*). Е. Сепір з цього приводу писав: «У кожному акті мовлення повинно бути щось, про що говорити, і оскільки зроблено вибір цього суб'єкта мовлення, про нього щось має стверджуватись... Який би невловимий характер не мало в окремих випадках розрізнення імені й дієслова, немає такої мови, яка б нехтувала це розрізнення» [9, 93].

Дієприкметник є проміжним етапом у процесі перетворення динамічної ознаки в статичну — дієслова в прикметник.

Спільним у семантиці всіх дієслівних утворень є вираження динамічної ознаки у її стосунку до діяча і до об'єкта дії. На відміну від тих частин мови, що виражають статичну ознаку (прикметник, прислівник), дієслово вказує на ознаку в її розгортанні, становленні або результаті, що передається формами виду (доконаного і недоконаного) та лексико-граматичними засобами (деякими префіксами і суфіксами). Стосунок ознаки до діяча і до об'єкта може бути виражений у двох планах: а) як ознака, пов'язана з наявністю об'єкта, чи не пов'язана з наявністю об'єкта (категорія перехідності / неперехідності); б) ознака, що виникає як результат діяльності суб'єкта, тобто ознака виникає як результат взаємодії суб'єкта та об'єкта (категорія стану).

Семантичну специфіку дієслова як частини мови репрезентують граматично дві загальнодієслівні категорії — перехідності / неперехідності і категорія виду, напр.: *підписую* (недок.) — *підпишу* (док.), *підписуваний* (недок.) — *підписаний* (док.), *підписуючи* (недок.) — *підписавши* (док.), *підписувати* (недок.) — *підписати* (док.); *біліє*, *білючий*, *білючи*, *білити* (ознака безвідносна

до об'єкта), *робить, роблений, роблячи, робити* (ознака пов'язана з наявністю об'єкта в знахідному відмінку).

Предмети, як і їх ознаки, існують у часі і просторі. У мові, зазначав В.Русанівський, є граматичні і лексико-граматичні способи відображення реального часу. Пунктом, від якого ведеться граматичний відрахунок часу, є момент мовлення або момент виконання іншої дії. Кожна ознака — статична й динамічна — може бути представлена в момент мовлення, до моменту мовлення і після моменту мовлення [12, 299]. Цей комплекс часових відношень для динамічної ознаки (дії, стану) виражається морфологічно, за допомогою спеціальних часових формантів (*дум-а-ю, дум-а-в, дум-а-ти-му*). Статичні ознаки також можуть бути співвіднесені з моментом мовлення, але тільки за допомогою дієслова, тобто виразника динамізму: *ліс зелений, ліс був зелений, ліс буде зелений*. У дієприкметнику граматичний час може виражатися двома способами: морфологічним (за допомогою суфіксів **-ч-, -н- (-ен-), -т-, -л-**) і морфологічно-синтаксичним (носієм часової ознаки виступає допоміжне дієслово: *стіл зроблений, стіл був зроблений, стіл буде зроблений*). У дієприслівнику час виражається морфологічно, за допомогою суфікса теперішнього часу **-чи** і суфіксів минулого часу **-вши, -ши**: *думаючи, співаючи, відгулявши, змалювавши*. Оскільки дієприслівник передає не основну, а супровідну динамічну ознаку, відрахунок граматичного часу для нього є не момент мовлення, а співвідношення між часом виконання основної та супровідної дій. Граматичний теперішній час переважно означає, що супровідна дія відбувається одночасно з основною, граматичний минулий час вказує на те, що супровідна дія відбувалася раніше від основної: *пишучи листа, він пригадував події останніх днів; написавши листа, він ще раз перечитав його*.

Часові межі динамічних ознак передають також лексико-граматичні засоби, зокрема префікси і суфікси, які залежно від семантики дієслівної основи можуть набувати часового значення, вказуючи на початок чи кінець розгортання ознаки, неповноту її вияву, повторюваність дії у певні проміжки часу.

Отже, динамічні обов'язково подаються в часі за відношенням до моменту мовлення або моменту виконання іншої дії. Спеціальна морфологічна категорія часу характерна тільки для дієслова — виразника динамічної ознаки. Лексико-граматичні способи вираження часових понять також характерні тільки для дієслова.

Якщо часові параметри дії, процесу, стану можуть бути виражені граматичними і лексико-граматичними засобами, то просторові - тільки лексичними засобами та префіксацією. Спеціальної граматичної категорії для передачі розгортання ознаки у просторі в українській мові немає.

Динамічні ознаки бувають реальними, тобто такими, що уявляються мовцеві здійсненими, здійснюваними чи здійсненими або справді розгортаються до моменту мовлення, в момент мовлення чи після моменту мовлення, та ірреальними, тобто такими, які з погляду мовця повинні обов'язково відбутися або ж можуть відбутися за певних умов. Ставлення мовця до реальності чи ірреальності дії виражається за допомогою категорії способу.

Прислівники найчастіше вживаються для вираження статичної ознаки іншої ознаки — динамічної, тобто виступають у ролі придієслівного означення.

Проте це не заперечує можливості вживання прислівників також у значенні присудків та модальних слів, не пов'язаних синтаксичними зв'язками з жодним із членів речення. Пор. «Думка сформульована цілком *ясно*»; «Мені *ясно*, що треба розпочинати роботу»; «Він, *ясно*, сьогодні не прийде». Окремі дослідники (В. Виноградов, О. Ісаченко, Є. Галкіна-Федорук, М. Поспелов та ін.), спираючись в основному на синтаксичну роль незмінюваних повнозначних слів, визначають, що у першому реченні *ясно* — прислівник, у другому — предикатив (категорія стану), а в третьому — модальне слово. Проте тут ідеться про вживання одного слова у різних функціях. Подібно до того як іменник може виступати підметом, присудком, додатком, означенням і обставиною, не змінюючи свого категорійного статусу і властивих йому граматичних форм роду, числа і відмінка, прислівник не перестає бути прислівником, виконуючи різні синтаксичні функції.

Останнім часом у граматичній літературі поширюється думка, що предикативи (слова, категорії стану) відрізняються від прислівників і в морфологічному плані. Подібно до дієслів, вони мають парадигми часу і способу, напр.: *треба, треба було, треба буде, треба було б*. Однак елементами морфологічної парадигми можна вважати тільки ті аналітичні форми, які доповнюють у парадигмі синтетичні форми; наприклад, аналітична форма майбутнього часу *буду ходити* є членом морфологічної часової парадигми, доповнює синтетичні форми теперішнього і минулого часу (*ходжу, ходив*). Що ж до прислівників-предикативів, то вони, виступаючи в ролі присудків, як і інші частини мови, належать до складу синтаксичної часової і способової парадигми, адже ці значення передає дієслівна зв'язка, напр.: *мені треба — я веселий, мені треба було — я був веселий, мені*

треба буде — я буду веселий. До того ж далеко не всі прислівники можуть виступати в ролі означення (приіменного чи придієслівного), і в ролі присудка, і в ролі модального слова. Навпаки, таких прислівників, що виконують потрібну синтаксичну функцію, зовсім небагато. Серед них можна назвати *зрозуміло, очевидно, ясно* та деякі інші.

Отже, дієслово як виразник динамічної ознаки становить собою систему словоформ як взаємопов'язаних утворень, об'єднаних спільними граматичними значеннями, що репрезентують зміст і функції його категорій у позиції предиката.

Категорія ознаки знаходить вияв у семантичній структурі трьох класів ознакових слів: прикметника – статичної ознаки, дієслова – динамічної ознаки, прислівника – як ознаки динамічної ознаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Сочинения в четырех томах– Изд.-во „Мисль”. - М. - . Т.2. – 1978. – 685с.
2. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове: Учеб. пособие. – М.: Высш. школа, 1938. – 155с.
3. Гумбольдт В.фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода // Звягинцев. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. – М., 1960. – ч.1. – 264с.
4. Исаченко А.В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология, ч.2, 1954. – 298с.
5. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. – Изд.-во „Наука”, М. – 1975. – 417с.
6. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972. – 216 с.
7. Луканин Р.К. Органон Аристотеля. – Изд.-во „Наука”, М. – 1984- 303с.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716с.
9. Сэпир Э. Язык. Введение в изучение речи. М.-Л., 1934. – 233с.
10. Сучасна українська літературна мова: Морфологія (За заг. ред. І.К.Білодіда). – К.: Наук. думка, 1989. – 583 с.
11. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Т. I-II. - М.: Учпедгиз, 1958.-536с.
12. Русанівський В.М. Дієслово // Сучасна українська літературна мова: Морфологія (За ред. І.К.Білодіда). – К.: Наук. думка, 1989. –С 297.
13. Філософський енциклопедичний словник. – К., Абрис, 2002. – 742с.

The article deals with the problem of logical, philosophical and linguistic aspects of category characteristics definition. The author confirms that category characteristics show themselves, in semantic structure of three classes of characteristic words: adjective as static characteristic verb as dynamic characteristic, adverb as characteristic of dynamic characteristic.

Key words: characteristic, predicate, verb, adjective, adverb.

I.I. Ozarko

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НОВИХ ДІЄСЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено валентне оточення нових дієслів, визначено їхні обов'язкові й факультативні валентності, проаналізовано причини необов'язкової реалізації валентно зумовлених компонентів.

Ключові слова: нові дієслова, валентність, суб'єкт, об'єкт, локатив, інструменталь.

Позамовні чинники, зокрема стрімкі зміни в соціально-економічному житті України, вихід її на міжнародну арену, у поєднанні з внутрішньомовними тенденціями до збагачення, увиразнення і водночас економії лінгвальних засобів зумовили активне поповнення словникового складу української мови наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Українські мовознавці приділяли чимало уваги вивченню причин інноваційних процесів, визначенню тематичних груп, що зазнають кількісних і якісних змін, з'ясуванню джерел поповнення цих груп, простеженню способів адаптації нових одиниць до лексичної системи української мови [4; 7; 11; 13]. Показниками освоєння нових номінацій називають їх фонетико-граматичне оформлення відповідно до норм української літературної мови,